Prof. Dr. Yılmaz Özakpınar

İNSAN DÜŞÜNCESİNİN BOYUTLARI

ÖTÜKEN

YILMAZ ÖZAKPINAR; 1934'te Boyabat'ta doğdu. 1957'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden, 1960'ta Cambridge Üniversitesi Biyoloji Fakültesi Psikoloji Bölümü'nden mezun oldu. 1964'te doktorasını verdiği İstanbul Üniversitesi'nde 1978'de profesör oldu. Alexander von Humboldt bursu ile Köln Üniversitesi Sosyoloji Araştırma Enstitüsü'nde iki yıl, Bern Üniversitesi Pedagojik Psikoloji Bölümü'nde üç ay ve Fulbright profesörü olarak Oregon Üniversitesi Kognitif Psikoloji Laboratuarı'nda altı ay araştırma yaptı. 1982-88 arasında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptıktan sonra döndüğü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 2001 yılında emekli oldu. 2003-2004 öğretim yılında Haliç Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. Haziran 2005'te Fatih Üniversitesi Psikoloji Bölümü Kurucu Başkanı olarak göreve başladı. Eylül 2008'de bölümün kuruluş ve öğretim felsefesine ilişkin anlaşmazlık nedeniyle ayrılmak zorunda kaldı. İstanbul Arel Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesidir. *Öğrenmede Dikkat Problemi; Hafıza Yanılmalarının Doğuşu ve İki Ayrı Hafıza Kodu Teorisi; Hafıza; Psikolojinin Kavramsal Yapısı; Bir Medeniyet Teorisi: Kültür ve Medeniyete Yeni Bir Bakış; İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü; Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler; Mümtaz Turhan; "Kültür Değişmeleri" ve Batılılaşma Meselesi; Öğrenme: Verimli Zihinsel Çalışmanın Psikolojik Koşulları, İnsan İnanan Bir Varlık, Psikoloji Tarihi adlı* eserlerin yazarıdır.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM
BİLİM VE FELSEFE ÜZERİNE

Felsefe, Bilim ve Hakikat 15

I. Bilginin Kaynağına İlişkin İki Felsefe Görüşü: Rasyonalizm ve Ampirizm 15
II. Rasyonalizm, Ampirizm ve Modern Bilim 16
III. Bilimin İnanç Temeli ve Varsayımsal Konumu 19
IV. Bilim ve Mutlak Hakikat 24

Bilimsel Açıdan Darwinizm ve İnsanın Tarihsel Boyutu 28

I. İnsanın Ortaya Çıkışı 28
II. Bilim, İman Bilgisi ve Darwinizm 35
III. İnsan Hayatı ve Sosyal Darwinizm 39
IV. İnsan: Tarihsel Boyutu Olan Tek Canlı Türü 42

Bir Medeniyet Teorisi Işığında Bilim ve Din 48

I. İnsan Hayatında Biyoloji ve Kültür 48
II. İnsan Hayatında Belirsizlik ve İnsanı Aşan Bir İnanç Kaynağının Önemi 50
III. Bilim ve Dinin Farklı Zihinsel Düzlemleri ve İnsan Hayatındaki Farklı İşlevleri 53
IV. İslam Dünyasında Din Düşüncesi ile Felsefenin Duruşması: 12. Yüzyıl ve Sonrası 57
V. Bilim ve "Mucize" Kavramı 63
VI. İnsan Düşüncesinin Boyutları 65
VII. Batı Düşüncesinin ve İslam Düşüncesinin Sosyolojik ve Tarihsel Farklılığı 70
VIII. Türk Kültürünün Bağlı Olduğu Medeniyet 73

Bilimin Mantığı ve Doğanın Gerçeği 76

I. Hayat, İnsan Zihni ve İnsan Düşüncesinin Gelişimi 76

II. Modern Bilimin Başlangıcı 81
III. Bilim Metodunun Özü: Açıklayıcı Fikirleri Sınama 88
IV. Bilimde Olgu ve Teori 95
V. Bilimde Mantık ve Gerçek 103

II. BÖLÜM
MİLLÎ KÜLTÜR VE EVRENSEL DÜŞÜNCE ÜZERİNE

Millî Şahsiyet, İnsanın Niteliği ve Düşünce Hayatı 113

I. Ahlak Açısından Birey, Millet ve İnsanlık 113
II. İnsanlığın Başlangıcı, Ahlak ve Medeniyet 116
III. Avrupa Medeniyeti ve Türkiye 118
IV. Medeniyet Kaynağı, Düşünce Hayatı ve Millî Şahsiyet 119
V. Büyük Düşünce Adamları ve Birey 123

"O Rükû Olmasa Dünyada Eğilmez Başlar" 127

I. Dil ve Düşünce 127
II. Sembolik Düşünce ve İnsanın Manevi Dünyası 130
III. Düşünce - Gerçek İlişkisi ve İletişim 134

Türk Dili ve Türk Düşüncesi 139

I. Değişik Devirlerde Türkçe ve Türk Dilinin Yapısı 139
II. Dilde Değişme ve Toplumsal İşlevler 141
III. Dil Sorunu ve Düşünce Sorunu 146

Tarihsel Gerçek ve Tarih Bilgisinin İmkânı 148

I. Doğa Bilimleri ve Tarih Bilimi 148
II. Tarih Olayı ve Tarihsel Gerçek 150
III. Doğa Biliminde ve Tarih Biliminde Objektiflik ve Sübjektiflik .. 153
IV. Görecelilik Kavramı ve Tarihsel Gerçek 155
V. Tarihsel Gerçeği Kurma ve Tarihi Yargılama 158

Eğitim ve Millî Kimlik 162

I. Eğitimin iki işlevi: Terbiye ve Öğretim 162
II. Milliyet Duygusunun Özü ve Toplum İçinde Birey 163
III. Eğitimin Amacı Bakımından Terbiye ve Öğretim'in Birbirinden Ayrılamaz Niteliği 164
IV. Öğrenme Sürecinde Gerçekleşmiş Zihin Düzeyi ve Erişilebilir Potansiyel Sınır 165
V. Bilgi ve Zihin Gelişimi 167
VI. Eğitim Reformunun En Zor Tarafı 169
VII. Eğitimin Amacı Bakımından Vatandaşlık Terbiyesi ve Milliyetçiliğin Eşdeğerliliği 170
VIII. Bir Millete Mensup Olmak ve Medeni Olmak 172
IX. Kültür ve Medeniyet 173
X. Eğitim ve Bireysel Özgürlük 174
XI. Öğrenim Görmüş Olmak ve Medeni Olmak Aynı Şey Değil 175

XII. Eğitim Ders Öğretmek Değil, İnsan Yetiştirmektir 176
XIII. Çocuk Eğitimi ve Yetişkin Eğitimi 177
XIV. Eğitimin Merkezindeki Üç Kavram: Millet, Millî Kimlik ve Medeniyet 178

Yahya Kemal'de Medeniyet Duygusu 179
I. Tarih ve Bugünkü Hayat 179
II. Medeniyet ve Yaratıcı Düşünce 180
III. Medeniyet, Millet Olgusu ve Yahya Kemal'in Şiir Sanatı 182

III. BÖLÜM
MEDENİYET VE TOPLUM ÜZERİNE

Modernlik, Medeniyet ve Kalkınma 187
I. Türkiye'de "Kalkınma" Probleminin Ortaya Çıkışı 187
II. Rönesans'tan Sonra Avrupa'da Modernleşme Süreci 188
III. Modernleşmeye Reaksiyonlar 195
IV. Avrupa'nın Düşünce ve İnanç Tablosunda Türkiye 196

Türkiye'nin Değişim Sürecinde Evrensel Yöneliş 200
I. Türkiye Değişti mi? 200
II. Batı Medeniyetinde Bilimin Gelişmesi ve Türkiye'nin Göreceli Geriliği 202
III. Medeniyet ve Kamu Bilinci 205
IV. Türkiye'de Medeniyet Sarsıntısı ve Kamu Bilincini Kuvvetlendirme Problemi 209
V. Türkiye'de Bilimin Kurumlaşması Problemi 213
VI. Yeni Bir Milliyetçilik Anlayışı 217

Ziya Gökalp Bugün Ne Düşündürüyor? 218
I. Meşrutiyet Döneminin Düşünce Adamı 218
II. Ziya Gökalp'in Medeniyet Kavramı ve İslamiyet'e Bakışı 221
III. Yanlış Tasarlanmış Bir Medeniyet Kavramıyla Kültür Değişmeleri 224
IV. Bugün Gelinen Nokta 226

Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp'in Yeri 230
I. İslam Dünyasının Başlangıçtaki Fikir Gelişmesi ve 12. Yüzyıldaki Köhneme 230
II. Batı'da Uyanış 232
III. Avrupa'daki Değişme Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu 237
IV. İmparatorluk Çöküşe Geçerken Aydınların Ortaya Çıkışı 241
V. Türk Fikir Hayatında Yeni Bir Dönem: Ziya Gökalp 245
VI. Ziya Gökalp'te Kültür ve Medeniyet Kavramı 250
VII. Ziya Gökalp'in Avrupa Medeniyetine Bakışı ve Türklerin Medeniyetine İlişkin Düşüncesi 257

VIII. Ziya Gökalp'teki Medeniyet ve Kültür İlişkisinin Eleştirisi ve Bir Başka Medeniyet Anlayışı 263

İslam Dünyasında Kültür Değişmesi 271

I. Avrupa'da ve İslam Dünyasında Değişim 271
II. Türkiye'nin Değişmesinde Strateji 273
III. İslamiyetin Rasyonel Niteliği ve Türk Kültürünün Rasyonelleşmesi 275
IV. Batı Medeniyeti, Bir Kültür Ögesi Olarak Bilim ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti 279

Türkiye'de Kültür Değişmeleri: Mümtaz Turhan ve Sonrası 282

I. Kültür Değişmelerinin Doğallığı ve Sorun Olması 282
II. Mümtaz Turhan: Yetişmesi ve Kültür Değişmeleri Problemine Yönelişi 285
III. Mümtaz Turhan'ın Karakter Bütünlüğü 287
IV. Bilim, Sosyal Yapı ve Millî Eğitim 289
V. Mümtaz Turhan'ın Garplılaşma Düşüncesinin Analizi 289
VI. Avrupa'da Büyük Değişim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Değişen Konumu ve Aydınların Ortaya Çıkışı 291
VII. Türkiye'de Kültür Değişmeleri Niçin Hâlâ Bunalımlı? Medeniyet ve Kültür Kavramları Kargaşası ve Millet Olgusu ... 292
VIII. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Felsefesi, Milliyetçilik ve Millî Kültür 295
IX. Ziya Gökalp İle Başlayan ve Süregelen Yanılgı: Batı Medeniyetinin Niteliği 296
X. Kendi Medeniyetimize Sırt Çevirme, Batı Medeniyetini Yanlış Anlama ve Türkiye'de Kültür Değişmelerinin Yüzeyselliği 298
XI. Dün ve Bugün 298

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kültür Politikaları 300

I. Cumhuriyet Devri Kültür Politikalarına Giriş 300
II. Avrupa Modernliği ve Batı Medeniyeti 301
III. Osmanlı Devleti'nin Çöküşü, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluşu ve Büyük Değişim 304
IV. Batı'ya Yöneliş 310
V. Cumhuriyet Devri'nin Batı'ya Yönelişinde İzlenen Strateji 314
VI. Batı ile İlişkinin Çerçevesi ve Kültür Değişmelerinde Problem 319
VII. Batı Medeniyeti ve İslâm Medeniyeti: İki Medeniyet Arasında . 326
VIII. "Çağdaş Medeniyet" Yanılsaması 327
IX. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kültür Politikaları ve Türk Dış Politikasına Yansıması 330

Türk Milliyetçiliği:
Sosyal Psikoloji Açısından Bir Analiz ve Yeni Bir Model 333
I. Sözcüklerin Anlamını Belirleyen Tarihsel Perspektif: Ortak ve Kişisel Alan 333
II. Türkiye'de "Milliyetçilik" Duygusunun Ortaya Çıkışı 334
III. Türk Milliyetçiliğinde Duygu ve Zihinsel Yapı 335
IV. Bugünkü Türk Toplumunda Milliyetçiliğin Amacı: Milliyetçilik ve Medeniyet 337
V. Milliyetçiliğin Özü: Kamu Bilinci, Rasyonellik ve Karakter Bütünlüğü 340
VI. Milliyetçilik: Millet Olma Bilinci 342
VII. Milliyetçilik ve Politika 343
VIII. Millet Politik Bir Bütünlüktür 345

IV. BÖLÜM
İNSAN ZİHNİ ÜZERİNE

İnsan Zihni ve Sanat 351

I. İnsan Zihninin Özellikleri 351
II. Algı Planında Olmayanı Tasarımlama ve Eylemlerle Dünyayı Değiştirme 355
III. Sanatın İnsan Hayatındaki İşlevi 359
IV. İnsan Düşüncesinin Boyutları 364

Davranışın Açıklanmasında Bilinç Kavramının Mantıksal Yeri .. 370

I. Psikolojinin Kökleri ve Bilinç Kavramı 370
II. Bilincin İşlevi 371
III. Bilinç ve Bilincinde Olduğunun Bilincinde Olma 373
IV. Bilinç ve Bilinç Dışının İşbirliği 374
V. Anlama Aracı Olan Modeller ve Biyolojik Sistem 375
VI. İki Tür Bilinç Dışı 377

Bireyde Düşünmenin Gelişimi 379

I. İnsana Özgü Nitelik 379
II. Gelişimde Biyolojiden Psikolojiye 380
III. Bilgi Yapılarının Kurulması 382
IV. Dış Dünya ile Etkileşim Sürecinde Özümleme ve Ayarlanma .. 384

Psikolojide İnsan Tasarımı 386

I. Objektif Bir "Zihin" Kavramı Kurmanın Avantajları 386
II. Psikolojide İnsan Tasarımı Meselesinin Kaynağı: İnsanı Bütün Başka Canlılardan Ayıran Bir Özellik 388
III. İnsanın İki Hayatı 394

IV. Fizik Biliminin Objektifliği ve Fizik Bilgininin Sübjektifliği 398
V. Fizik, Metafizik ve Toplumsal Hayat 400

Psikolojide Yokluğu Hissedilen Bir Kavram: İradi Davranışı Doğuran Süreç 409

I. İrade Problemi 409
II. Davranışları Doğuran Sistem ve İrade 412
III. Psikolojik Nitelikler ve Bütünsel Sinir Sistemi 414
IV. Dil Yetisi, İrade ve İnsanın Sosyal Niteliği 418
V. Konuşma Kabiliyetinin Davranışları Yönetici İşlevi 420
VI. İnsan Davranışlarında Yaratıcılık 422

Zihin, Gerçek ve Sanat 429

I. İnsan Biyolojisi Kültürün Ortaya Çıkmasına Yol Açar 429
II. İnsana Özgü Zihin Kapasitesi: Zihinde Sembollerle Temsil Etme 430
III. "Ben" Kavramı ve Bilincinde Olduğunun Bilincinde Olma 430
IV. Bilgi Yapıları Kurarak Uyum Sağlama 431
V. Gözlemlerin Ötesine Geçme Kabiliyeti ve Varsayımsal Düşünme 431
VI. Bilim Adamı ve Sanatçı: Düşünme Süreçlerinin Esasta Aynılığı ve Farklı Amaçlar 433
VII. Sanatçının Zihin İşi: Duygular ve Heyecanlar Önemlidir, Fakat Sanat Daha Duyarlı Olmaktan İbaret Değildir 434
VIII. Bir Sanat Eseri Gerçeğin Kopyası Değildir 435
IX. Sanat Eseri: Somut Algılardan Soyut Düşünme Süreçlerine Gidiş ve Kavranan Bir Ruhsal Gerçeği Algılatacak Somut Olaylar Dünyasına Yeniden Dönüş 436

I. BÖLÜM
BİLİM VE FELSEFE ÜZERİNE

Felsefe, Bilim ve Hakikat

I. Bilginin Kaynağına İlişkin İki Felsefe Görüşü: Rasyonalizm ve Ampirizm

FELSEFE tarihine bakacak olursak, başlıca iki felsefe görüşünün, bilginin kaynağını açıklamak için rekabet ettiğini görürüz. Bu felsefe görüşleri, rasyonalizm ve ampirizmdir. Rasyonalizme göre bilgiye akılla erişilir. Rasyonalist filozofun gözünde duyular güvenilir değildir; duyu gözlemleri hem kesin bilgi sağlamaz hem de yanıltıcı olabilir. Oysa rasyonalist filozof, kesin bilgi ve mutlak hakikat peşindedir. Bu kesinlik ihtiyacı yüzünden onun gözünde matematik ideal bilgidir. Doğa kanunlarında mutlak kesinlik bulma arzusu onu, tutarsız, güvenilmez ve değişken gözlemlerden yüz çevirip akla apaçık görünen mutlak ve değişmez prensipler koymaya ve sonra da o prensiplerden zorunlu tümdengelim mantığıyla kesin sonuçlar çıkarmaya yöneltmiştir. Zihninde sabitleştirdiği bu akıl temeli üzerindeki hakikat binası, rasyonalist filozofu psikolojik bakımdan tatmin etmiştir. Fakat rasyonalist filozof, gevşek bir zemin üzerinde heybetli bir bina kurmuştur. Çünkü ona apaçık görünen mutlak ve değişmez prensibin sorgulanması gereği kabul edilirse, o prensipten zorunlu bir mantıkla çıkarılan bütün sonuçlar da şüpheli olur.

Ampirizme göre bilginin kaynağı duyulardan gelen deneyimdir. Ampirist filozofun gözünde her türlü duyumdan önce zihin, boş bir levhadır. Böyle olunca insanın deneyim kazanma sürecinde, duyuların gösterdiğinin ötesine geçen her hüküm temelsizdir. Şimdiye kadar suyun yükseklerden aşağılara aktığını gördük ve her zaman da öyle olacağına inanıyoruz. Böyle olmakla birlikte yarın da öyle akacağının kanıtı elimizde yoktur. Yarın ırmaklar yukarı akarsa ne olacak? "Öyle şey olur mu?" diyebilirsiniz. "Şimdiye kadar suyun yukarı aktığını hiç görmedim ve geçmişten geleceğe ilişkin çıkardığım bütün sonuçlarda hep başarıya ulaştım." Ampirist filozof, "işte yanılgı burada" der. "Tümevarım yoluyla sonuç çıkarmanın geçerliliğini tümevarım yoluyla kanıtlamaya kalkışıyorsunuz."

Size verdiği cevapta tutarlı olsa bile bilgiye erişme konusunda ampirist filozof bir çıkmazdadır. Duyumlardan başka bilgi kaynağı yoktur dediği ve orada kaldığı için olayların ayrı ayrı algılarının ötesine geçen bir bilgi geçerli olamaz. Bu prensibe bağlı kalırsak sırf geçmiş olayların ne olduğunu biliriz, gelecek önünde bilgisiz kalırız. Olayların nasıl olacağına ilişkin meşru ve makul bir tahmin bile yapamayız. O halde radikal bir ampirizme göre ne tek tek olaylar arasındaki bir bağdan emin olabiliriz ne de gelecekte ne olacağını bilebiliriz. Kısacası hiçbir zaman bilme konumunda olamayacağız. Oysa bilgi, fiziksel olayların ilişkilerini bildirerek gelecekteki olayları kestirmeye imkân vermelidir. Böyle bir şey olabilir mi?

II. Rasyonalizm, Ampirizm ve Modern Bilim

Bilginin kaynağına ilişkin bu iki felsefe görüşü karşısında modern bilimin avantajı, bilgiye erişme metotlarının meşruluğu meselesini, bu meseleyi cevaplandırma konumuna gelinceye kadar ertelemek olmuştur. Bilim böylece doğrudan bilme işine girişmiş, aklının erdiği yollardan bilmeye çabalamıştır. Modern bilim, rasyona-

lizmin akla ve ampirizmin duyu verilerine verdiği önemi, bilgiye erişme stratejisi çerçevesinde ilginç bir biçimde birleştirmiştir. Bilimin görevinin, duyularla gözlenebilen olayları anlamak, yani onların oluşumunu açıklayıcı bir fikre varmak olduğunu kabul eden bilim, gözlenen olayları akılla anlamaya çalışmış, fakat sonra da anlayışını temsil eden fikrin doğruluğunu, yeni birtakım olayları bir muhakemeye göre kanıt tutarak sınamak istemiştir.

Bilim adamlarının başlangıçta kesin olarak doğru kabul ettikleri herhangi bir fikir olmadığı için onlar, akıl yoluyla muhakeme yürüterek kesin sonuçlara varamayacaklarını kabul ettiler. Bir fikrin gözlemleri çelişkisizce açıklaması fakat yine de gerçek olmaması mümkündü. Çünkü gözlemler üzerinde düşünerek varılan açıklayıcı fikir, kendi içinde ve gözlemlerle tutarlı olmakla birlikte, ona zorunlu bir muhakemeyle ulaşılmıyordu. Bunun için gözlemler üzerinde düşünerek ulaştıkları her açıklayıcı fikir sınanmaya muhtaçtı. Fakat bir strateji olarak varsayım konumundaki açıklayıcı fikri, sanki kesin olarak doğruymuş gibi kabul edip onun zorunlu mantıksal sonuçlarının doğa karşısında doğru olup olmadığına bakılabilirdi. İşte bir bilimsel deney, böyle bir stratejiye göre, o deney tasarımını doğuran fikri sınar.

Varsayımdan yapılan çıkarımla elde edilen zorunlu mantıksal sonuç, çıkarımda belirtilen koşullarda yapılan deney sonucuyla karşılaştırılır. İkisinin uyuşup uyuşmamasına göre fikir sınanmış olur. Uygunluk yoksa, doğa karşısında yanlış olan sonuçlara götürdüğü için varsayımın yanlışlığına hükmedilir. Uygunluk varsa, varsayımın doğru olma olasılığı vardır. Başka birtakım koşullarda neler olacağına ilişkin başka çıkarımlara göre yapılan deneyler de uygunluk gösterirse varsayımın doğru olma olasılığı kuvvetlenir ve varsayım, bilim adamlarının sonraki muhakemelerinde doğruymuş gibi kabul edilir.

Fakat bu daima stratejik bir kabuldür; kesin olarak doğruluk anlamına gelmez. O zamana kadarki sınama

işlemlerinin desteklediği fikri, düşünceye bir yön vermek için aksi gösterilinceye kadar doğru kabul etmek, düşüncenin verimliliği bakımından iyi bir stratejidir. Bu strateji çerçevesinde bilim, doğru kabul edilen fikri, uyuşmazlık gösteren yeni kanıtlara göre değerlendirmeye ve gerekli olduğunda değiştirmeye açıktır. Esasen bilimin sürekli ilerlemesinin sebebi de önceki yanlışlıklarını düzeltmeye böyle bir stratejiyle açık olmasıdır. Bilim, gözlenebilir olayların açıklanmasıyla ilgili olarak olasılıklı bilgi kavramına bağlanmıştır.

Bilim, rasyonalizmin ve ampirizmin imkân vermediği biçimde, bilgiye ulaşma imkânının olduğunu bize kabul ettirmiştir. Fakat bilim çerçevesindeki bilgi, var olan sınama işlemlerinin kanıtlarına göre doğru kabul edilen, fakat kesinlik iddiası olmayan, olasılıklı ve değişmeye açık bir bilgi türüdür. Rasyonalizm ve ampirizm dışında bilgiye ulaşma konusunda üçüncü bir felsefe görüşü olan septisizm, temelden ve prensip itibarıyla şüphecilik göstermektir. Bilimin yaklaşımı septisizm değildir. Bilimde bilgiye ulaşma ümidi vardır. Fakat ulaşılan bilgi daima olasılıklı bir bilgidir. Bilim gerçeği akıldan üretmez; sırf duyuların gösterdiğiyle de yetinmez; temelden şüphecilik de göstermez. Bilim, ulaşabileceğine inandığı nitelikte, yani bir olasılık derecesiyle doğru olan ve yeni sınama işlemlerinin gereklerine göre düzeltilebilen türde bir bilgiyle, gözlenebilir olaylar evrenini anlamaya çalışır.

Ne garip bir durumdur ki bilimsel araştırmalara dışarıdan bakarak hayran olanlar bilimsel bilgiye, o bilginin doğmasına araştırmalarıyla katkıda bulunan bilim adamlarından daha çok güven duyarlar. Bilim adamı, teorisini kuruncaya kadar ne gibi güçlükleri yenmek zorunda kaldığını bilir. En sonunda olayları açıklayıcı bir hüküm demek olan teorisinin doğadan gelmediğini, onu kendi zihninde kurduğunu da bilir. Hatta var olan gözlemlere uyan teoriye ulaşmada bazen talihinin yaver gittiğini de kabul edebilir. Doğanın kendi gözlediklerinin ötesinde

bilinmeyen olayları gizlediğini ve birgün yeni gözlemlerin teorisine güçlük çıkarabileceğini de düşünür. Bir bilim adamı olarak ne kendi ne de başka biri, son hakikate erişildiğini asla ileri sürmeyecektir; çünkü böyle bir iddianın olduğu ve kabul gördüğü yerde bilim biter. Orada, bilimsel bilgi ortaya koyma konumundaki teori, değişmez bir doktrine dönüşmüştür.

III. Bilimin İnanç Temeli ve Varsayımsal Konumu

Bilimden söz ederken aykırı bir düşünce gibi görünecek, fakat yoğun çalışma ve sebat isteyen her iş gibi bilim de inançsız yapılmaz. Eğer inanç ile bilimi bağdaştırmakta zorluk çekiyorsanız, buna bilimsel araştırmaya başlamak için kabul edilmesi zorunlu görülen bir temel varsayım ya da postüla diyebilirsiniz. Nedir bilimin dayandığı bu inanç? Bu inanç şudur: Doğada bir düzen vardır. Öyle ki bir olay, piyango toplarının düşmesi gibi, her bir mümkün olayın olasılığının olay olmadan önce eşit olduğu bir durumda ortaya çıkmaz. Yani olaylar tamamen rastgele, istatistiksel terimiyle "random" olarak meydana gelmez; belli bir olay, olaylar evrenini anlamaya çalışan kişinin gözünde, bir kurala göre belli bir anda ve belli koşullarda ortaya çıkma olasılığı diğer olaylardan yüksek olarak kendini gösterir. Şu halde, olayların yapısal bir ilişki örgüsü içinde oluştuğu, araştırmaya başlarken bir genel yaklaşım olarak kabul ediliyor ve bir daha da sorgulanmıyor.

Demek oluyor ki *temel başlangıç varsayımı*, bu niteliğiyle, araştırmaya anlam vermeye ve bilim adamını boşuna çaba harcamadığına inandırmaya yarar. Fakat araştırmaya başladıktan sonra somut olaylar gözlenip onların oluşumunu açıklamaya ilişkin *içerik varsayımları* kurulunca, onların mantıksal konumu farklı oluyor ve bilim adamı onları sınama gereğini duyuyor. Somut olaylar, soyut olarak zihinde kavramlaştırılan genel kanunlara göre ortaya çıkar ve bir muhakemeye göre o kanunların gös-

tergeleri olur. Bir inançtan başka bir şey olmayan bu temel başlangıç varsayımından ya da postüladan hareket eden bilim adamı, gözlediği olayların açıklamasını arar ve onları soyut ve genel kanunlara bağlamak ister. Yani olayların çeşitliliği, somut farklılıkları ve değişkenliği arkasındaki düzeni keşfetmek ister. Ama bu keşif, dışarıda somut olarak var olan bir şeyi bulmaya benzemez; çünkü bilim adamı olayların düzenini, gözlediği olaylar üzerinde muhakeme ederek kendi zihninde kuracak, o düzeni, olayların verdiği ipuçlarına göre tasarlayacaktır. Bilim dilinde bu düzen tasarımına *varsayım* denir.

Hemen eklemek gerekir ki varsayıma erişmek için ne bir formül ne de bir kural vardır. Varsayım olayların oluş biçimine, düzenine ilişkin bir hüküm, bir fikir demektir. Orijinal bir fikre bilimde nasıl ulaşılacağını gösteren bir rehber kitap yoktur. Her bilim adamı, nasıl ortaya çıktığı bir bilmece olan ve bilimlerin problemlerini oluşturan olaylarla başbaşadır. Var olan açıklamaları yetersiz gören ve zihni kurcalanarak arayış içine giren bir bilim adamı, bütün zihin varlığını seferber eder; zihnindeki tatminsizliği ve gerginliği giderecek bir açıklayıcı fikre, muhakeme ve hayal gücü ile ulaşmaya çalışır. Fikir, bilimin tohumudur. Modern bilimin belkemiği olan deney metodu, varsayım konumundaki açıklayıcı fikirlerin doğruluğunu sınama metodudur. Bu bakımdan deney metodu, tohumun gelişebileceği ve niteliğine göre en iyi meyvayı verebileceği ortamı sağlayan toprak gibidir. Fakat Claude Bernard'ın dediği gibi, o toprağa ne ekilmişse o bitecektir. Demek oluyor ki deney metodu ancak kendisine sunulan fikirleri geliştirebilir; kendiliğinden hiçbir şey doğurmaz. Ama fikir bir defa bir bilim adamının zihninde doğduktan sonra, deney metodu, son derece önemli bir görevi yerine getirir. Kendisine sunulan fikrin doğru olup olmadığını gösterecek yolu bilim adamına açar. Bu yoldan giderek bilim adamı, fikrin zorunlu mantıksal sonucu ile o mantıksal sonuç çerçevesinde hazırlanan deney koşul-

larında (yani doğada, çünkü deney koşulları da doğanın içindedir) elde edilen sonucu karşılaştırır. Claude Bernard'ın özdeyişiyle, "deney, bir karşılaştırmaya dayanarak hüküm vermektir."

Gözlemlerden varsayıma giderken geçilen yollar çoğu zaman bilim adamının bilincine yansımaz. Çünkü zihin, bir inceleme objesi gibi gördüğü problemi çözümlemeye yönelir; çözümleme çabaları esnasındaki zihinsel süreçler üzerine kıvrılmaz. Kendini değil problemi inceler. Öyle olunca, ancak bazı güçlük noktaları zihnin akışını bozduğu ve güçlük üzerine dikkati yöneltme gereğini duyurduğu zaman bilinç, o noktaların ve sürüp gitmekte olan düşünme sürecinin farkına varır. Ama bu noktaların dışında bilinç ancak ulaşılan sonucu, yani ulaşılmış olan açıklayıcı fikri bilir. Birçok bilim adamı bu yüzden en sondaki fikre nasıl ulaştığını adım adım gösteremez. Fakat bu bir sakınca değildir. Çünkü bilimsel kamuoyunu ilgilendiren şey, hareket noktası olan gözlenmiş olaylar ile ulaşılmış olan fikir arasındaki açıklayıcı bağın gösterilmesidir ki bunu da bilim adamı, fikre ulaştıktan sonra bilinçli bir muhakemeyle kurar. Böylece herkesin izleyebileceği bir muhakemeye göre gözlemlerle tutarlılığı gösterilen bir açıklayıcı fikir, bilimsel ilgiye değer bir konuma gelir.

Var olan gözlemlerle tutarlı bir fikrin doğruluğunu hemen kabul edemeyeceğimizi artık biliyoruz. Çünkü birinci olarak doğa, bizim sınırlı sayıdaki gözlemlerimizi kat kat aşan olayları yapısında barındırır. Onların tümünün neler olduğunu, ne gibi çeşitlilikler ve farklı özellikler gösterebileceğini onlarla karşılaşmadan bilemeyiz. Onlardan bazıları sonradan karşımıza çıktığı zaman, karşımıza çıkan bu yeni olayların bizim varsayımsal açıklayıcı fikrimizle bağdaşıp bağdaşmayacağını da hemen bilemeyiz. Oysa bilimsel açıklama, belli bir olaylar örneklemi için değil tümüyle doğanın işleyişini ve fikrin ilgi alanına giren bütün olaylarını kapsayacak biçimde soyut ve geneldir. Yani bilim, yalnız gözlenmiş olayları değil bütü-

nüyle doğanın düzenini açıklama amacındadır. Sırf gözlenmiş olaylarla tutarlı olduğu için varsayımsal fikri doğru kabul etmemize ikinci bir engel de mantıksal açıdandır. Somut gözlemlerden soyut ve genel fikre ulaşırken yaptığımız muhakeme, gözlemlerle tutarlı olmakla birlikte mantık açısından zorunlu bir sonuca ulaştırıcı değildir. Bu nedenle aynı problemle ilgili olarak aynı derecede tutarlı iki farklı açıklayıcı fikir geliştirilebilir.

O halde geliştirilmiş her bir fikrin doğruluğunu sınayacak bir yol bulmak gerekir. İşte bu yol, varsayımsal fikri stratejik açıdan kesin önermeler halinde ortaya koyduktan sonra o önermelerin, belirli somut koşullarda neler gözlenmesi gerektiğine ilişkin zorunlu mantıksal sonucunu çıkarmaktır. Bu sonuca ulaştıran muhakeme süreci bir çıkarımdır ve sonuç ise bir kestirimdir. Çıkarım ve onun sonucu olan kestirim bir deney planıdır ve belirli somut koşullarda ne gözleneceğini söyler. *Fikre göre mantıkça doğru* olan kestirim, öngörülen koşullarda yapılan deneyin sonucuna uygunluk gösteriyorsa o zaman mantıkça doğru olan fikrin *doğaya göre doğru* olma olasılığı vardır. Yani fikir, belli koşullarda ne gözleneceğini, henüz o gözlem yapılmadan önce söyleyerek doğanın nasıl işlediğini biliyor görünmüştür. Bununla birlikte sınama işlemi sadece doğru olma olasılığının bulunduğunu ortaya koymuştur. Çünkü sınama işlemi sonucunda elde edilen gözlem, doğadaki mümkün olayları tüketmiş değildir. Bu yüzden kesin olmama bakımından varsayımın mantıksal statüsünde bir değişiklik olmaz. Varsayıma ulaşılırken göz önünde bulunan gözlemlere bir gözlem daha eklenmiş olması, yani varsayımın tutarlı olduğu gözlemlerin sayısının bir artmış olması, varsayımın doğanın bütünü karşısındaki mantıksal konumunu esasta değiştirmez. Ancak, başka çıkarımlara ve kestirimlere göre düzenlenen deneylerle yapılan sınama işlemleri, varsayımdan zorunlu bir mantıkla beklenen gözlemlerin doğada var olduğunu gösterdiği zaman varsayımın doğru

olma olasılığı artar; fakat olasılık artışı asla kesinlik noktasına varmaz. Bununla birlikte, çeşitli yönlerden yapılan ve varsayımın doğruluk olasılığını artıran sınama işlemlerinin bir noktasında artık bilim adamları açıklayıcı varsayımsal fikri *sanki kesin olarak doğruymuş gibi* kabul ederek doğa hakkında düşünmeye devam eder.

Öyleyse sınayıcı deneylerin sonucuyla desteklenen bir varsayımın doğruluğu, kesin ve değişmez doğruluk anlamında değildir; bilimin verimliliği bakımından stratejik bir kabuldür. Bu kabul, düşünceyi karanlıkta yol bulmaya çalışmaktan kurtaran bir ışık olur.

Fakat ışık ileriyi görerek rahatça ilerlemeye imkân verdiği gibi yanlış yola sapıldığı zaman onu da görmeyi sağlar. Böylece sonraki gözlemler varsayımla bağdaştığı sürece bilim adamları, düşüncelerini, doğruluğu kabul edilen varsayıma göre ilerletmeye devam ederler. Bağdaşmayan bir gözlem ortaya çıktığı zaman bu durum mantıken varsayımın yanlışlığını gösterir. Karl Popper'in diliyle, varsayım yanlışlanmıştır. Popper'in anlayışı formel biçimde alınırsa, sınama işlemlerindeki uygun sonuçlar ne kadar artmış olursa olsun, varsayımla çelişen, yani varsayımdan yapılan kestirime uymayan bir sonuç, varsayımı yanlışlar. Ancak, mantık düzleminde durum böyle olmakla birlikte pratikte bilim adamlarının, bağdaşmaz bir sonuç elde edince varsayımı hemen fırlatıp atmadığını biliyoruz. Çünkü o varsayım, o zamana kadarki bir sürü dağınık gözlemleri bir sistem ya da bir kurala göre biraraya getirerek açıklamış, olayların görünürdeki karmaşasına kavramsal bir düzen getirmiştir. Bilim adamları bu bağdaşmazlığı not ederek ve onu daima akıllarının bir köşesinde tutarak ve onun etrafında zihinlerini kurcalayarak düşünürler; fakat düşüncelerinin hareket noktası yine de o zamana kadar açıklayıcı olan ve düşünceye kılavuzluk etmiş olan o varsayımdır. Çünkü bazı çelişki noktaları bulunsa bile yerine daha kapsayıcı ve çelişkiyi giderici bir varsayım konmadan var olan varsayımı kaldı-

rıp atmak olayların o varsayımdan önceki karmaşasıyla başbaşa kalmak demektir. Onun için bir varsayım, bağdaşmaz bir olay gözlendi diye hemen terkedilmez; ancak ondan daha iyi bir varsayım ortaya konulduğu zaman terkedilir.

IV. Bilim ve Mutlak Hakikat

Bütün bunlar ne anlama geliyor? Bilim çok özel türde bir bilgidir. Yukarıda açıklanan gerekçelerle bilim açısından kesin bilgiye ulaşma mantıksal bir imkânsızlıktır. Pratikte ne kadar inanıyormuş gibi görünsek de ve o bilgiye dayanarak ne kadar parlak teknolojik başarılar ortaya koysak da mantık düzleminde bilimsel bilginin kesinliğinin bir dayanağı yoktur. Modern bilim, olayların gözlemleri üzerinde yürütülen muhakemelerle varılan fikirlerin deney metoduyla sınanmasına dayanıyor. Modern bilim, radikal rasyonalizmin dogmatizmine ve radikal ampirizmin septisizmine bulaşmadan, rasyonalizmin akılla muhakemeye, ampirizmin ise duyu verilerine verdiği önemi benimsemiş ve bu iki önemli ögeyi deneysel sınama metodu çerçevesinde birleştirerek olasılıklı bilgiye razı olmuştur. Bilim, insanın duyu organlarının sınırlılığı çerçevesinde temasa gelebildiği fiziksel dünyadan akıl kavrayışıyla bir anlam çıkarmaya, onda kendi kavramsal yetisine göre bir düzen görmeye, böylece evren içinde temasa gelebildiği fiziksel dünyanın karmaşasından kurtulmaya ve bir açıklayıcı fikre göre olanlardan olacakları kestirmeye çalışıyor.

Şaşırtıcı hıza ulaşmış bilimsel ilerlemeye rağmen evren, insan aklı için hâlâ esrarengiz bir karmaşıklık gösteriyor. Evreni kendi bilgisi oranında bildiği için insan, bilgileri ne kadar artarsa artsın, karmaşıklığın boyutlarını ve o karmaşıklığın ne kadarını anlayabildiğini asla bilemeyecektir. Bu bakımdan, Kuran'daki "Allah, her şeyi bilendir" sözü ile bilim adamının, kesin bilgiye ve mutlak hakikate ulaşmanın mümkün olmadığını söylemesi, öz

olarak insanın içinde bulunduğu konumu değişik biçimlerde dile getirmektedir.

Peki ama insan mutlak hakikati bilmediği ve bilemeyeceği için bilimsel bilgi değersiz midir? Bilimsel bilgi, algılarımızın ve aklımızın sınırlılığı çerçevesinde tutarlı bilgi sağlar. Eylemlerimizi de aynı sınırlılıkla temasta olduğumuz bir evrende yaptığımız için eylemlerimiz ile algılarımıza göre evreni kavrayışımız arasında bir ahenk kurabiliyoruz. Algı, kavrayış, eylem ve teknolojik başarı, bunların hepsi duyularımızın ve aklımızın sınırlılığı çerçevesindedir. Evren hakikatte ne ise onu o şekilde bilme anlamında hakikate ulaştığımız söylenemez. Bununla birlikte bu nitelikteki bir bilgi, bizi zihinsel kargaşadan ve sonuçsuz eylemler yapmaktan kurtardığı için yine de değerlidir. Belki de insan yaşamak için yeryüzünde bulunuyor; bilmek için değil. Bilgileri, insanın yaşamasına yarıyor. Ama o bilgiler insanın duyularının gösterdiğine ve aklının yorumuna göredir. İnsanın kendi varlığı da görüntüler arasında bir görüntüdür. Bütünüyle evrenin hakikatini bilemeyeceği gibi insanın esasının da ne olduğunu, insan kendi duyularıyla ve aklıyla sınırlı kaldıkça asla bilemeyecektir.

İnsanın kendi duyuları ve aklı ile ulaştığı bilimsel bilgiler, insanın dünyayı ve kendini bilimsel bilginin kuralları ve sınırlılıkları içinde anlamasına yarıyor. Bu anlayış ona birtakım yararlar da sağlıyor. İnsan, yaşadığı hayatın amacını ve anlamını sembolik düşünme kabiliyeti ve hayalgücü ile belirlemek ister. Evreni insan kendi yaratmamıştır. Üstelik kendi de yaratılmıştır. İnsan bu konumda tam olarak anlıyamıyor ve bilemiyor. Buna rağmen düşünce ve hayal gücü, gözlenenlerin ötesine geçebiliyor. İnsan bu yüzden yaşamakla kalmıyor, yaşamına bir anlam vermek ve bir yön belirlemek istiyor. Ama belirsizlik içindedir. İnsanın bu durumunu farkedenler ve bir huzursuzluk duyanlar, bilimi bu açıdan yeterli görmüyorlar. Bu kimselerden bazıları bilimde bir eksikliğin var oldu-

ğunu düşünerek onu metafiziksel bir bütün içinde mistikleştirmeye çabalıyorlar. Bu çaba yanlış sarfedilmiş bir çabadır. Bilimi hayat için yeterli görmemek anlaşılabilir bir duygudur. Fakat yaşayan birey açısından bilimin eksikliğini, bilimi değiştirerek tamamlama çabası yanlıştır. Çünkü bilim ancak gözlenenleri konu edinerek ve gözlenenler çerçevesinde kalarak belirli sınama işlemlerine göre bilimsel bilgiyi kurmaktadır. Onu bu çerçevenin dışına çıkararak tamamlama çabaları bilimin eksikliğini gidermez; onu yok eder. Bilim, evrenin sırrını çözme girişimi değil, evrenin bize görünen manzarasına anlam verme ve kazanılan anlayışa göre eylemlerimizi ayarlamada yardımcı olma faaliyetidir. Bilim, hakikatin görünenlerden ibaret olduğunu söylemez. Böyle bir hüküm, metafizik bir iddia olurdu. Bilim insan hayatına bir amaç göstermez ve hayatın anlamını belirlemez. Çünkü bilim, olayları ve olaylar arasındaki ilişkileri saptama ve o saptamalara dayanarak olayların ortaya çıkışını bir kurala bağlama girişimidir. Olayların ne olması gerektiğini söyleme bilimin görev alanı dışındadır.

İnsan, sembolik düşünme düzleminde kendi eylemlerini kararlaştırma kabiliyetine ve verdiği kararlara göre eylemlerini yapma iradesine sahip bir canlıdır. Doğa karşısında ve insan ilişkilerinde nasıl hareket etmesi gerektiğini kendine sorabilir. Ama bu sorunun cevabını bilimden alamaz. Bilim kendinden bekleneni iyi yapmadığı zaman eleştirilebilir; kendi görev alanı dışında olan işi yapmadığı için eleştirilemez. Evren içinde insanın konumu, hayatın anlamı ve amacı, insanın ne yapması gerektiği gibi meselelerin cevabını, bu cevabı verme iddiasındaki kaynakları değerlendirerek insan kendi zihninde oluşturmak zorundadır. Bilim, insanın oluşturduğu cevap çerçevesinde kararlaştırdığı eylemleri yaparken ona yardımcı olacak bilgileri vermeye hazırdır. O bilgiler insanın ne yapmayı kararlaştırdığına göre değişmez. Ayrıca, onların elde edilişi de bilimin cevabını verme konu-

munda olmadığı meselelerden bağımsızdır. Bilim, kapsayacağı meseleler bakımından kendini sınırlamış, ulaşmak istediği bilginin niteliklerini belirlemiş, o bilgilerin elde edilişini kurallara bağlamıştır. Ancak bilimi anlamıyanlardır ki ya bilime sınırsız bir güç vererek onun insan hayatını kaplamasına, dolayısıyla insan hayatını daraltmasına izin veriyorlar ya da bilimi hayat için yetersiz görerek bilimi bilim olmaktan çıkaracak biçimde onu metafiziğe bulaştırıyorlar.